

*Maria Śmigielska**

M.Strzyż (red.), Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajobrazowych
Problemy Ekologii Krajobrazu PAEK,
2004, Kielce, s. 145 - 150
ISBN 83-919881-8-X

Miejsce i znaczenie programu „Odnowy wsi” w procesie rozwoju regionu Śląska Opolskiego

Wprowadzenie

Aktywność samorządu terytorialnego w zakresie przemian na wsi polskiej w okresie transformacji można ocenić jako dużą i efektywną. Przyniosła ona skokowe zmiany przede wszystkim w rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej wyrównując po części przepaść między wsią i miastem w standardzie życia. Nie oznacza to jednak, że zostały zaspokojone aspiracje mieszkańców wsi oraz zapewnione podstawy rozwoju obszarów wiejskich. „Odnowa wsi” z założenia jest programem-procesem gospodarczym, społecznym i politycznym i odnosi się do pełnego spektrum potrzeb człowieka oraz pełnego zakresu jego problemów związanych z zamieszkaniem na wsi. W centrum uwagi pozostaje człowiek i pełnia jego życia na wsi, nie zaś kwestia czystej ekonomicznej wydolności funkcji wsi. Jest to bardzo ważny aspekt w procesie modernizacji przestrzeni wiejskiej. Zwracają na to uwagę nie tylko polscy naukowcy i analitycy (Kocik, 2000), ale także zachodnioeuropejscy i amerykańscy (Gorlach, 1997) podając jako argument przykład - „utrata wsi na zawsze w USA”. Podejmowane przez władze krajów Europy zachodniej działania prowadzące do rozwoju obszarów wiejskich mają już przeszło 40 letnią tradycję a analiza podejmowanych przez nich działań pozawala na wyodrębnienie trzech faz w tym procesie. Pierwsza była nastawiona na podniesienie poziomu życia rodzin wiejskich poprzez modyfikację struktury agrarnej i modernizację rolnictwa; druga polegała na zatrzymaniu ludności wiejskiej na zamieszkałych przez nią obszarach poprzez tworzenie zatrudnienia pozarolniczego. Na początku chodziło o kredyty lub bezzwrotna pomoc dla firm produkcyjnych, aby otwierały filie na terenach wiejskich, oraz na wsparcie modernizacji i rozwoju firm już działających na wsi. Z czasem, kiedy w gospodarce europejskiej nastąpił proces decentralizacji przemysłu, a zapotrzebowanie mieszkańców miast na rekreację wzrosło, coraz mniejszy nacisk kładziono na uprzemysłowienie terenów wiejskich, a większy na rozwój obiektów rekreacyjno – turystyczne. Trzecia – najbardziej aktualna faza – to zachęcanie społeczności lokalnej, aby sama

* Uniwersytet Opolski, Wydział Ekonomiczny, Katedra Geografii Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, 45 – 056 Opole, ul. Ozimska 46a, e-mail: nar63ok@uni.opole.pl

dokonywała oceny sytuacji ekonomiczno-społecznej swych obszarów i proponowała programy ich rozwoju nie licząc na odgórne decyzje. (Kłodziński, 1997 s. 56):

Z tych to między innymi względów władze samorządowe woj. opolskiego przy udziale społeczności lokalnej, wzorując się programach i doświadczeniach niektórych krajów należących do Unii Europejskiej, w połowie lat dziewięćdziesiątych podjęły próbę opracowania własnej koncepcji odnowy wsi jako przedsięwzięcia - instrumentu wzmacniającego tempo przemian w regionie w kontekście integrującej się Europy i „zintegrowanego rozwoju wsi”.

Tworzenie i realizacji programu „Odnowa wsi”

Program „Odnowa wsi” od przeszło 20 lat prowadzony jest w krajach Unii Europejskiej, szczególnie w landach niemieckich i austriackich. Jest to jeden z najszerzej realizowanych programów rozwoju obszarów wiejskich w UE. Od początku lat 90. ma swoich zwolenników w innych krajach m.in. na Węgrzech, Słowacji, Słowenii, w Czechach, Luksemburgu. Regiony uczestniczące w programie skupione są w Europejskim Stowarzyszeniu Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi (ARGE) w Wiedniu. Jest to luźny związek krajów i landów stawiający sobie za cel identyfikację i koordynację współpracy, wymianę doświadczeń, wdrażania działań ponadregionalnych.

Wykorzystując doświadczenia w realizacji i efektywność podobnych programów prowadzonych w Nadrenii – Palatynatu (land partnerski woj. opolskiego) i Dolnej Austrii oraz uwzględniając specyfikę regionu i istniejącą sytuację społeczno-gospodarczą naszego kraju w 1997 r. władze samorządowe województwa opolskiego przystąpiły do opracowania założeń programu „Odnowa wsi dla Opolszczyzny”. Ponadto duży wpływ na kształt niektórych rozwiązań miały doświadczenia członków ARGE, którego obecnie woj. opolskie jako pierwsze w kraju jest członkiem. Ze względu na brak w ówczesnym okresie instrumentów finansowych wspierania przedsięwzięć odnowy wsi z poziomu regionalnego, organizację programu oparto na strukturze samorządu terytorialnego zakładając, że pobudzona aktywność społeczności lokalnych przejmie w przyszłości rolę „lokomotywy programu”. Zasadniczą rolę we wdrażaniu programu przypisano gminom zobowiązując je do formalnego trybu zgłoszenia swego uczestnictwa. Wypracowano określony model organizacyjny i dokonano wyraźnego podziału zadań i kompetencji na trzech poziomach (sołectwa-Lider, Grupa Odnowy Wsi, Społeczność Wsi; gmina – Koordynator, Członek Zarządu, Zarząd Gminy; Sejmik – później Urząd Marszałkowski – Pełnomocnik Zarządu Województwa – kierownik programu, Referat Rozwoju Obszarów Wiejskich). W celu wzmocnienia jego skuteczności przyjęto 5 podstawowych zasad dotyczących lidera i kierowanej przez niego grupy odnowy (odnowę wsi zaczynamy od siebie, opieramy ją na wspólnym działaniu, do wyznaczonych celów potrzebujemy sojuszników, systematycznie działamy a całość działań opiera się na planie rozwoju i programie rozwoju). Do realizacji kierunkowych przedsięwzięć w regionie wypracowano własny plan strukturalny obszarów wiejskich nieco odmienny jaki był zapisany planie zagospodarowania woj. opolskiego. Zwrócono uwagę na znaczne zróżnicowanie cech terenów wiejskich województwa – postrzegając Opolszczyznę jako obszar łączący cechy Górnego Śląska (uprzemysłowiona część województwa) i odzyskanych Ziemi Zachodnich (północne, zachodnie i południowe obrzeża województwa (Atlas Demograficz-

ny...,1988). Przyjęto, że w obrębie województwa ukształtowane zostały dwa obszary o przeciwstawnych, bądź biegunowo różnych cechach, rozdzielone strefą o charakterze przejściowym. Ten bipolarny układ jest tworzony przez wewnętrznie położony, uprzemysłowiony i zurbanizowany obszar opolskiego okręgu przemysłowego usytuowany w widłach Odry i Małej Panwi, u wierzchołka, którego rozwinęła się aglomeracja opolska oraz zewnętrzny, strukturalnie słaby – szeroki pas obszarów peryferyjnych wzdłuż południowych, zachodnich i północnych granic województwa, zdominowany przez funkcję rolniczą. Obszar zewnętrzny dzieli się na dwa „ramiona”: południowe – wzdłuż granicy z Republiką Czeską, której przebieg pozwala wyróżnić pogranicze jesennicko-nyskie (gdzie rozwinął się nyski zespół przemysłowy) i pogranicze opawsko-raciborski oraz zachodnie – wzdłuż granic regionów Dolnego Śląska i Wielkopolski, dla którego wydaje się stosowna nazwa „ściana zachodnia” (Wilczyński, 2000: 65.). W obszarze zewnętrznym, gdzie dominują gleby dobre i bardzo dobre, wsie mają charakter rolniczy, natomiast w obszarze centralnym (gleby przeciętne i słabe za to znaczna obecność surowców mineralnych, dostępność wody oraz powiązania komunikacyjne) dominują funkcje: mieszkaniowa i przemysłowa. Przyjęto, tezę, że wypracowywane przez społeczność lokalną przyszłościowe kierunki działań, które powinny charakteryzować się trwałością, będą oparte na istniejącym potencjalne.

Uczestnicy programu „Odnowy wsi” i efekty ich działań

W ciągu 5 lat na Opolszczyźnie zgłoszono do programu ponad 50 gmin i 150 sołectw. Przestrzenne rozmieszczenie gmin uczestniczące w programie „Odnowa wsi” wskazuje na ich nierównomierne rozmieszczenie. Największa liczba gmin, które przystąpiły do programu należy tzw. zewnętrznego pasa przyjętego w planie strukturalnym woj. opolskiego. Nieco słabszym zainteresowaniem wykazały samorzady z terenów leżących w obszarze centralnym a najmniej korzystna sytuacja wystąpiła w strefie aglomeracji opolskiej. W pierwszej kolejności swój akces przystąpienia do programu zgłosiły generalnie gminy obszaru zewnętrznego – rolniczego i słabego strukturalnie w głównej mierze legitymujące się statusem gminy wiejskiej. W kolejnych latach proces ten rozszerzał się w kierunku aglomeracji opolskiej (w 1999 r. z obszaru centralnego przystąpiło 5 gmin). W odnowę wsi w większości (ponad 80%) zaangażowały się gminy o przewadze funkcji rolniczej i wszystkie gminy o funkcji turystycznej, a tylko 17% gmin o funkcji pozarolniczej i 7% o funkcji przemysłowej. Po pierwszym roku działania programu z oferty uczestnictwa zaczęły w większym stopniu korzystać gminy miejsko-wiejskie niż wiejskie. Nieco ponad 60% gmin zdecydowało się na włączenie do programu zaledwie jednego lub dwóch sołectw, a pozostałe przyjęły opcję większej liczby. Wyższą aktywność pod tym względem wykazały gminy południowej części województwa. Sołectwa podejmujące realizację programu najczęściej położone były w bezpośrednim sąsiedztwie innych wsi również zaangażowanych w odnowę, dość często w ościennej gminie. Jest to zjawisko dość pozytywne i pożądane, mogące wywołać synergię przyspieszającą rozwój większych obszarów, niż pojedyncze sołectwa. Gminy zgłaszały do programu z reguły wsie większe, lepiej wyposażone w infrastrukturę techniczną i społeczną, bardziej aktywne licząc zapewne, iż podolają one wymogom programu. Wypracowywane przez uczestników programu w trakcie prac studyjnych wizje wsi – „dźwignie rozwoju” były

niewiele zaskakujące dla prowadzących „Odnowę wsi” (Wilczyński, 2000). W wizjach wsi wykreowanych przez grupy odnowy odnotowuje się nieomal dwukrotny regres funkcji rolniczej (jako głównej i dodatkowej) wzrost funkcji usługowej i przemysłowej, dwukrotny wzrost funkcji turystycznej i prawie całkowity zanik funkcji mieszkaniowych. Należy przypuszczać, że nieco uczestnicy przecenili możliwości kreowania funkcji turystycznej, która wydaje się mieszkańcom wsi względnie łatwa do osiągnięcia, zaś całkiem niedoceniona została funkcja mieszkaniowa. W realizacji zaplanowanych przedsięwzięć w pierwszym etapie dominowały te, które dotyczyły sfery społecznej (aktywizacja społeczności, edukacji, tradycji i kultury oraz sportu) z biegiem czasu wzrastała ilość przedsięwzięć mających aspekt gospodarczy. Przytłaczająca większość działań wiązała się z uzyskaniem bezpośredniego, namacalnego efektu. Ponad 50% stanowiła aktywność nakierowana na rewitalizację już posiadanych zasobów a około 30% działań miała charakter inwestycyjny, pomnażający stan posiadania wsi. Działania, jakie społeczność lokalna podjęła i zrealizowała w ramach sołeckich programów odnowy wsi to przedsięwzięcia typowe, głównie infrastrukturalne, jakie powszechnie realizowane są w kraju zwykle z myślą o konieczności odrobienia wieloletnich zapóźnień cywilizacyjnych oraz projekty naśladujące wzorce odnowy wsi np. budowa wiejskich placów spotkań, remonty domów mieszkalnych, adaptacje budynków gospodarczych na cele usługowe, tworzenie miejsc pamięci, terenów zieleni i placów rekreacyjnych, renowacja zbiorników wodnych i innych obiektów publicznego użytku, także przywrócenie tradycyjnych świąt wraz z całą właściwą im oprawą. Na rodzaj podejmowanych przedsięwzięć niewątpliwie wpływ miał charakter ich mieszkańców. Pierwsza grupę stanowiła ludność wsi o tradycyjnej aktywności, bogatym życiu społecznym i kulturowym, którym program pozwalał uporządkować działalność i przyspieszyć rozwój, stając się inspiracją wyzwalamą społeczną energię. Druga grupę zaś tworzyły wsie o rozbudowanej aktywności, pozostające przedtem w wieloletnim uśpieniu i dezintegracji. Dla tej grupy program stał się początkiem zmian. Propozycja programu trafiła na lokalne przywództwo, które przyjęło filozofię odnowy wsi za własną metodę działania i utrwaliło w przekonaniu o słuszności ich dotychczasowego myślenia o kierunkach zmian. Z analizy danych wynika natomiast całkowity rozdział pomiędzy sferą przedsięwzięć publicznych i prywatnych. Te ostatnie pozostają poza sferą zbiorowego wsparcia przez społeczność lokalną.

Odnowa wsi – działanie zintegrowane i uniwersalne

Biorąc pod uwagę efekty programu Odnowa wsi w niemieckojęzycznym obszarze gospodarczym i kulturowym i w woj. opolskim można śmiało stwierdzić, że jest wypróbowaną koncepcją rozwoju obszarów wiejskich w formie konkretnej, najlepiej odpowiadającej społeczności lokalnej i przez nią wybranej. Nie zastępuje restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa, ale procesy te wspiera. Ułatwia rolnikom pozyskiwanie dodatkowego źródła dochodów, także zagospodarowania uwolnionych w sektorze rolnym obiektów, nieruchomości i urządzeń, które dotąd były nie użytkowanym zasobem wsi. Odnowa wsi ma wbudowany mechanizm samopodtrzymywania rozwoju wynikający ze wzrostu cyrkulacji pieniądza w lokalnym układzie gospodarczym. Ze względu na wielkość i różnorodność przedsięwzięć inwestycyjnych i modernizacyjnych, generuje znaczny popyt na materiały remontowe, artykuły budowlane, przedmioty małej architektury i

inne artykuły urządzenia przestrzeni, materiał ogrodniczy itp.. Popyt może być zaspakajany przez podaż lokalnych zakładów usługowych i produkcyjnych. To z kolei wpływa na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw. Tym samym możliwe staje się zatrudnienie części byłych rolników oraz zagospodarowanie przez nowe branże usługowe i przetwórstwo części produktów restrukturyzującego się rolnictwa (Wilczyński, 2000) Odnowę wsi cechuje niewyczerpana innowacyjność, rodząca się z wiary ludzi w lepszą przyszłość wsi oraz świadomość swego w niej miejsca. Pozawala na szybsze wypracowanie własnego planu rozwoju wsi (na dzień dzisiejszy miejscowe plany i strategie wsi należą do rzadkości), a to z kolei w dalszej przyszłości daje szanse na budowanie przestrzeni konkurencyjnej w jednoczącej się Europie (Śmigielska, 1997). Prostota mechanizmu tkwiąca w formule pomocy dla samopomocy wypełnia względem wsi zasadę subsydiarności, inaczej pomocowości, która jest fundamentem dla demokracji lokalnej i samorządności terytorialnej.

Posumowanie

Przyjęte założenia metodyczne programu skutecznie pobudziły aktywność mieszkańców wsi.

Wypracowane przez sołectwa projekty mają cechy specyficzne, związane z regionem opolskim i jego tradycją. Jest to dobry przejaw kształtowania się odrębności regionu na przyszłej mapie Wspólnej Europy. Zrealizowane przedsięwzięcia na trwale zostały wpisane w polską przestrzeń wiejską.

Place and meaning of „Revival of the country” program in process of development Silesia – Opole region

Summary

Taking experiences from development of the rural regions in EU, in the middle of 90's self-government of the Opole region created the program called “Revival of the country”. This is one of the biggest and largest regional enterprises implemented by the rural society and also for rural society. Effectiveness of actions which are undertaken by the local society had significant influence on improvement of the rural settlements in spatial development Silesia – Opole region.

Literatura

- Atlas Demograficzny i Społeczno-Zawodowy Obszarów Wiejskich w Polsce; Instytut Wsi i Rolnictwa, 1995 – PAN, Warszawa.
- Gorlach K., 1995 – Obronić ducha Ameryki. Kwestia rolna i socjologia wsi we współczesnych Stanach Zjednoczonych, Kraków, s. 68.
- Kłodziński M., 1997 – Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i krajach Unii Europejskiej, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 56.
- Kocik L., 2000 – Między przyrodą zagrodą a społeczeństwem, Wyd. UJ, Kraków, s. 149-150.
- Wilczyński R., 2000. Odnowa wsi perspektywą obszarów wiejskich w Polsce, Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań, s.13-14, 65-66, 103-108.
- Śmigielska M., 1997 – Wielofunkcyjny rozwój wsi a ochrona środowiska, Śląskie Przedsiębiorstwo „OPCJA-IPO”, Opole, s. 27.
- Śmigielska M., (red.), 2004 – Współpraca partnerska w procesie rozwoju usług turystycznych i aktywizacji wsi, KLOT i Starostwo Powiatowe w Kluczborku, Kluczbork .